

FRIED ISTVÁN

A lázadó ember és Közép-Európa szabadságvágya

Mind az egykori magyar emigráció sajtója, mind az 1989-es változásokat követő magyar esszé képviselőiben Bodri Ferenc szólt arról, miként és hogyan foglalt állást Albert Camus, az 1957-es irodalmi Nobel-díj tulajdonosa 1956 magyar októberével, majd a forradalom leverését követő eseményekkel kapcsolatban. Antológiákból, folyóiratokból ismerjük Camus állásfoglalásait, jóllehet az viszonylag kevésbé tudott, és valójában csupán Camus halála után került napvilágra, hogy a forradalomban betöltött szerepükért bebörtönzött magyar írók családtagjait jelentékeny pénzüsszeggel támogatta. És talán az sem hangsúlyozódott eléggé, hogy megnyilatkozásai egy olyan történelmi sorban láttatják az 1956 októberi magyar népfelkelést (közvetlen elődjeként Kelet-Berlin munkásainak és Poznań lengyeljeinek megmozdulását nevezve meg), amely az európai szabadság- és anti-totalitárius eszmerend által igazolódik, mint az európai szuverén gondolkodás és magatartás ellenállása a politikai kizárólagosságokra törekvésekkel, az anti-humánus doktrinérsséggel, a „sigaljovizmus”-sal szemben (Sigaljev Camus egyik legkedvesebb szerzője, Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének negatív utópiát fölvezető szereplője). S talán további értelmezést igényelne Camus-nek sokak által rendhagyónak minősített magatartása, a közösséskeresés, a testvériség, a szolidaritás elgondolásának „terve”, amely életét és életművét úgy hatotta át, hogy egyben az euro-szubjektum önfelszabadító aktusainak lehetőségeit is vizsgálta: a Szisziphosszá lett modern ember sorsának abszurditását nála talán senki nem jelenítette meg drámaiban (regényben is, drámában is, értekezésben is). Camus egyfelől jellegzetesen „nyugati” értelmiségi pályát futott be, másfelől viszont sikerrel került meg azokat az eszmei és gyakorlatban létező csapdákat, amelyeket a XX. század számos értelmiségi (akár a jobb-, akár a baloldalon látjuk) nemigen került meg. Folytatója volt annak a francia hagyománynak, amely nagy valószínűséggel a XVIII. században kezdett el formálódni, és amely nem csupán a francia forradalom hármaskörében, a szabadság–egyenlőség–testvériség nem egyszer szónokiassá váló és hamar kiüresedő jelszavában öltött testet, hanem e jelszavakat úgy ültette át a gyakorlatba, hogy egyben az európai szolidaritás formáinak megteremtéséhez járult hozzá. A XVIII. század franciáinak részvétele az észak-amerikai függetlenségi háborúban éppen úgy hivatkozási alapja lett a francia forradalmi-liberális ideának, mint a XIX. századi lengyelországi forradalmak üldözötteinek befogadása, akár a magyar 1848/49-et követő megrendültség, amelynek szép példája Victor Hugo verse: más mártírral együtt a kivégzett miniszterelnököt, Batthyány Lajost és Petőfi Sándort siratja el.

A francia–magyar kapcsolatok a XIX. század harmadik harmadában hidegültek el, a Monarchia szövetezése a Német Császársággal szembeállította egymással a hivatalos

Franciaországot a Monarchia részeként hivatalos Magyarországgal. S bár Batsányi János óta, Petőfitől Adyig és tovább, számos magyar írástudó vetette vigyázó szeméit Párizsra, a XIX/XX. század fordulóján az addig domináns német tájékozódás mellé részben a francia tájékozódás lépett, mindez kevésbé vagy egyáltalában nem tudatosodott sem a francia értelmiségben, sem a francia közvéleményben. Az első világháborút lezáró békediktátum pedig nem tette lehetővé az újragondolást, amelynek igénye a magyar értelmiség részéről azért fölvetődött. A második világháború eseményei, majd az 1947-es, újabb békediktátum lezártak ugyan egy korszakot, de a hidegháború megakadályozta a francia–magyar „problémák” kibeszélését. A francia–magyar kommunikáció sosem volt gördülékeny, a franciák sztereotípiákban gondolkodtak, alig jutott el hozzájuk, hogy a hivatalos Magyarország ellenében él a magyar művelődésben a korábban megalapozódott francia tájékozódás. S bár magyar írók olykor szert tettek közvetlen, talán még barátinak is nevezhető francia író-értelmiségi kapcsolatokra (Illyés Gyula az 1920-as években, Márai Sándor valamivel később, aztán Hevesi András, mint Simone de Beauvoir regényszereplője), mind a magyar irodalom, kultúra, mind a magyarság közép-európaisága korántsem megismerést igénylő jelenségként, 1941 előtt inkább egy francia Közép-Európa zavaró tényezőjeként, 1945/48 után a szovjet blokk egyik csatlósállamaként könyvelődött el. Nemigen lehetne azt állítani, hogy 1956 előtt Camus rokonszenvezett volna a magyarokkal, a magyar kultúrával (a közép-európai művelődés, irodalom történetéből elsősorban Franz Kafka életműve érdekelte). S csak mellékesen jegyzem meg, hogy Márainak franciára fordított regényéről, *A zendülőkről* ugyan Gabriel Marcel írt elismerőleg, ezt azonban nem követte más magyar művek befogadása, de még Márai további francia jelenlétére is jócskán kellett várni.

Visszatérve Camus pályájához, személyes útjának egyediségéhez tartozik, hogy peremterületről, Algériából és nagy szegénységből érkezett a francia irodalomba. Ennek következménye vívódása Franciaország algíri politikáját illetően, de következménye rendkívüli érzékenysége a szociális kérdések iránt, valamint diktatúra-ellenessége egyben a személyiség önmeghatározásának problematikusságán töprengve. Ugyanakkor Camus pályája számos ponton érintkezik az első világháború után színre lépő, az 1920-as, majd 1930-as esztendőkből eszmélő, tudatosává váló, európai értelmiségi fiatalság helykeresésének, válságtudata elől menekülésének módozatait tekintve. Ezzel függ össze az a sokakat foglalkoztató és könnyen aligha megválaszolható kérdés: mi az oka annak, hogy a két világháború között, továbbá az 1950-es, 1960-as esztendőkből jeles szerzőket, kiváló intellektueket látunk a szélsőséges pártok, eszmék, rendszerek önfelédte hívei között? Mi az oka annak, hogy függetlenségüket, individuumukat féltő írók, gondolkodók fenntartásukat félretéve csatlakoznak (jobb- és baloldalon egyaránt) diktátorok vezérelte mozgalmakhoz? Hogyan vezetett az út az avantgárd „totális” művészi forradalmából a fasiszmusba, a náciizmusba, a szovjet rendszerbe való – egy darabig: kritikátlan – betagozódásig? Az olasz futuristák jó része Mussolini mellett kötött ki, Majakovszkij Lenin-verseket írt. Kommunistának vallotta magát egy ideig a később az 1984-et író Orwell, a sztálini látzatpereket regénybe író Koestler – és 1934–1937 között a Kommunista Párt tagja volt az ifjú Albert Camus is. (Megint csak mellékesen: az alig 19 éves Márait néhány hónapon keresztül ott látjuk a Tanácsköztársaság elkötelezett szerzői között!): oly jeles német írók-gondolkodók sorakoztak föl kezdetben a hitleri Németország mellé, mint Gottfried Benn

(akinek költészetét nem sokkal e csatlakozás után nyilvánította „elfajzott művészet”-nek a hivatalos náci ideológia) és Heidegger.

Tájékozatlansággal, a politikában való tapasztalatlansággal mentegetni a megnevezett (s a többi – hosszú a névsor) értelmiségieket, gondolkodókat, megsértésük volna, miként naivitásuk emlegetése is. Elismerendő, hogy többnyire nem számításból, merő alkalmazkodási kényszerből léptek be az ilyen vagy olyan pártba, írtak-mondtak olyat, amivel párt- és ideológiai elkötelezettségüket tanúsították. Az okok bizonyára összetettebbek, és kapcsolatba hozhatók a XX. századi értékválsággal. Azzal nevezetesen, hogy előbb a nyelv és a személyiség „hitelessége” kérdőjeleződött meg, az én elbizonytalanodása, majd az európaiságba, az európai, a „fausti” kultúrába vetett hit rendült meg: az első világháború, majd az azt követő új rend (mely valójában új káoszhoz, „ordas eszmék” szerveződéséhez, gyakorlatba átültetéséhez vezetett) arra döbbsentette az ifjúságot, hogy az államoknak, a társadalomnak, de jórészt a tudománynak sincs igazi válasza az átalakuló modernitás kihívásaira; a XIX. század felvilágosodásból merítő fejlődéshite szétfoszlott, a pozitív, sőt pozitivistá világnépek elemeire hullott, Márainak Spenglertől kölcsönzött kifejezésével: civilizációba dermedt, merevedett át a kultúra. A polgári Európa nem kínált perspektívát az életbe lépő fiatalságnak, a polgárság teremtőből a legjobb esetben őrzővé vált. Az eszmei zűrzavarban előbb a szélsőbaloldali, utóbb a szélsőjobbaldali eszmék, társadalmi szerveződések, államok, ideológiák csábították magukhoz az olykor tétován, máskor iszonyatos indulattal kereső ifjúságot. Az igazságosabb, emberibb társadalom, világ megteremtésének illúzióját táplálta a Szovjet-Oroszországból, a Szovjetunióból érkező, igencsak megszurtt, manipulált megannyi hír, elgondolás, mint lehet a káoszból rend (igazából rendszer): a fegyelem, az európai „kozropolita” helyett a nemzeti, a „gyökeres” ideológiákuma áradt a hitleri világ-elképzelésből. A nihilből valami pozitív-közösségibe lépés szándéka homályosította el a fiatalok látását, vakította el a gondolkodókat, akik a XIX. századból örökölt „példák” csődjét voltak kénytelenek megtapasztalni, a biztonságérzet megingását, a szavak kiüresedését, a technikai civilizáció és megannyi hozadéka népszerűsödését a mind inkább elit-művészetté váló irodalommal, zenével szemben.

E túlon túl vázlatos és kissé rövidre zárt probléma-leírást követőleg Camus-ról még annyit, hogy közösség-keresése, az értelmes munkára lelés szándéka több alakzatban kapott formát: egy labdarúgócsapat kapusaként élte meg a „csapatszellemet”, majd tartós szerelme, a színház vonzotta, dramaturgként, rendezőként, színészként epizodistaként pedig a kommunista párttagság. Ez utóbbin hamar túllépett, a sportolást tüdőbaja miatt kellett abbahagynia. Pályáján részvétele a résistance-ban jelentékeny fordulatot hozott: amit korábban keresett, itt megtalálta, a francia ellenállásban való részvétele már azt jelezte, hogy az értelmes cselekvés, a szolidaritás igényétől nem tágít majd. Egy 1957 októberéből származó interjút ismertetem: Igen, ez volt a napfény és a szegénység, állítja a művei számára perdöntően fontos tapasztalatairól. Aztán a sport, az egyedüli, amely erkölcsi nevelésben részesített. Aztán a háború meg az ellenállás. Ezzel összefüggésben említtem a gyűlölet kísértését (la tentation de la haine). Látni, amint emberek ölnek, kiket szerettek, semmiképpen nem a nagylelkűség iskolája. Le kellett győzni ezt a kísértést. Megtettem. Ez olyan tapasztalat, ami számít. A felszabadulást követő éveket a magam részéről egy magányos küzdelem tapasztalata jellemezte. Természetesen voltak barátaim, szíves, nagyvonalú barátok, így a pusztán rájuk-gondolástól is átmelegedik szívem. Ám

a számomra legfontosabb elhatározásomat – például azt, hogy megírjam *A lázadó embert* – egyedül kellett megvalósítanom. S ez nagyon nehéz volt. Ami utána jött, ugyancsak. De ugyanakkor a történelem továbbhaladt. Kelet-Berlin, Poznań, Budapest... Egy gigantikus mítosz omlott össze (Un mythe gigantesque s'est effondré). A világ szeme láttára lepleződött le egy bizonyos, hosszú ideig elrejtett igazság. S ha a jelen még mindig véres, a jövő még mindig homályos, legalább annyit tudunk, hogy bevégeződött az ideológiák kora, és az ellenállás (résistance) erénye meg a szabadság értéke számunkra új értelmet kölcsönöz az életnek...

(A nyilatkozatot egy kortársi fordításban az Irodalmi Újság már 1957. novemberében közölte!)

Nemcsak az érdemel különleges figyelmet, hogy a közép-európai politikai, társadalmi abszurd ellen lázadó kelet-berlini, lengyel és magyar történelmet pályáját meghatározó jelenései közé sorolja, hanem az a ráismerés, amely a háború utáni eszméletörténet fordulóját ismeri föl ezekben a történetekben. Azt nevezetesen, hogy egy monolitikus, a manipuláláshoz kiválóan értő, megtévesztő eszmeiség és az ezt az eszmeiséget működtető rendszer tovább-egzisztálása ellenére is csődöt mondott; s az a magatartásforma és érték-szerkezet, amely a résistance, az ellenállás idején eredményesen volt szembeszegezhető a totális állammal, hadseregével és ideológiájával, ismét megjelent, újabb hitelesítést kapott, és a válságtól válságig vergődő Európa életének újabb perspektívájába állítódott. Bizonyára nem túlzás, ha úgy értékelem Camus megnyilatkozását, mint olyan értelmiségiét, aki Kelet-Berlin, Poznań és Budapest eseménysorát európai történelemként fogadja el, valójában ellen-történelemként, amely a manipulálásra mindig kész hivatalos tudattal szemben egy alternatív, önnön hagyománytörténését újragondoló tudatot állít. Külön fontos az a gesztus, amellyel a magáénak, élettörténete részének jegyzi a történelmi eseménysort, önnön (írói, gondolkodói) pályája hitelesítését véli föltárulni; *A lázadó ember* nem jövedelte meg a közép-európai változásokat, hanem a közép-európai változások tanúsították *A lázadó ember* gondolatmenetének időszerezését. Félreértés ne essék: a közép-európai forradalmakban nem az történt, amit *A lázadó ember* tanúsít, de Camus állásfoglalása kapcsolatot teremt műve és az alternatív történelem között.

Itt egy rövid kitérőt teszek, és Márainak az eseményekkel közvetlenül össze nem függő naplójegyzeteire és önéletrajzára utalok. Egy 1963-as naplójegyzés Camus-ról: „A ritka nihilista, aki rokonszenves, mert nem hisz az angazsált irodalomban. Csak az angazsált emberben hisz.” *A Föld, föld!*... kurtán leírja, milyen feladatot tűz ki Sartre az író elé az „osztályharc” idején. Sartre az angazsált irodalom híve. Az „elkötelezett irodalom” fogalma többrétegű annál, ahogy e megjegyzés sejteti; Márai azonban jó érzékkel választja el egymástól a kétféle írói magatartást és választ. Camus nem „hisz” az olyan irodalomban, amely egy pártnak, egy ideologikus rendszernek (például: a marxizmusnak) volna elkötelezettje, azaz nem „hisz”-i azt, hogy az író állami, társadalmi, „osztály” szolgálatban kell(ene), hogy álljon, „pártos” legyen a szónak olyan értelmében, ahogy azt 1945 után a marxista ideológia képviselői értették. Természetesen Sartre írói pályáját sem lehet efféle elkötelezettség nézőpontjából megítélni, ugyanakkor ő – és ezt az 1956-ot követő francia események igazolják – nemcsak az ilyen elkötelezett, osztályharcos irodalomhoz került közelebb, mint Camus, hanem a marxizmussal, a marxistákkal olykor szövetségben még Magyarország szovjet megszállását bíráló nyilatkozatai ellenére sem vonta le a végső kö-

vetkeztetéseket: nem szakított véglegesen sem a Szovjetunióval, sem a Szovjetunió francia rokonszenvezőivel. Jóllehet csak részben ismerjük, mit olvasott Márai Camus-tól és Sartre-tól, s eddig kiadott naplóiban sem találtam annak nyomát, hogy reagált volna Camus és/vagy Sartre 1956-ot illető megnyilatkozásaira, Márai véleménye Camus-ról és Sartre-ról egyfelől az ő írói állásfoglalása, „világképe” miatt érdemel említést, másfelől azért, mivel a személyes írói-gondolkodói „világrend” személyiség-fogalma, az értelmiségi függetlenség-tudata és szolidaritása az ő számára is lényegi kérdésnek és feladatnak bizonyult. Az talán csak véletlen, hogy Camus interjújának néhány gondolata és Márai kurta naplójegyzete egymásra olvasható.

Camus 1956 és 1960 közötti megnyilatkozásait jórészt visszakereshetjük a tetemesre nőtt Camus-szakirodalomban. A magyar olvasó két, nagyon személyes visszaemlékezést lapozhat föl: Fejtő Ferenc önéletrajzát (*Budapesttől Párizsig*, Ford. Balabán Péter. Bp. 1990.), valamint Simone de Beauvoir: *A körülmények hatalma* című regényes önéletrajzát (Ford. Szöllősy Klára, Bp. 1966.) A két visszaemlékezést egybevetve, nemcsak az értékelést tekintve találunk nem csupán hajszálnyi eltérést, hanem az események részleteinek elbeszélését illetőleg is. Simone de Beauvoir könyve úgy jelenhetett meg 1966-ban magyarul, hogy Sartre szemszögéből mutatta be az eseményeket, és az 1950-es esztendők elején erősen megromlott Sartre–Camus-viszony alakulásáért Camus túlérzékenységét, sértődöttségét, *A lázadó embert* ért kritikára adott reagálást tette felelőssé. Előbb Simone de Beauvoir leírásába olvassunk bele:

„Sartre hitt a szocializmus igazságában. Camus ezzel szemben egyre határozottabban védte a polgári értékrendet. (...) Mikor a két tömb közt a semlegesség végképp lehetlenné vált, Sartre a Szovjetunióhoz közeledett, Camus gyűlölte Oroszországot, s jóllehet Amerikát sem szerette, gyakorlatilag mégis mellé állt. (...) Camus minden adódó alkalmal kész volt Sartre-nak a szemére vetni, a »parancsuralmi szocializmus«-sal szemben tanúsított engedékenységét; Sartre pedig régóta azt tartotta, hogy Camus az egész vonalon téved...”

Az ellentét lényege valóban így is megragadható, csak hogy Camus nem Oroszországot gyűlölte, hanem bírálta a {parancsuralmi szocializmus}-t, az ő úgynevezett „polgári értékrend”-je nem osztályszempontokhoz igazodott, talán pontosabb és érzékletesebb, ha a polgári, személyes szabadságjogokat emlegetjük, amelyeket a totalitárius állam veszélyeztetett, és Camus meg Sartre jelenében is veszélyeztet. Igaz, hogy Camus fölemelte szavát a diktatórikus Szovjetunió ellen, mint majd bírálni fogja a szovjet beavatkozást a magyar (bel)ügyekbe. De bizonyos tanulságos szó szerint idézni az 1957. március 15-én elmondott Camus-beszéd néhány passzusát: *Le socialisme hongrois est aujourd’hui en prison ou en exil: A magyar szocializmus ma a börtönben vagy száműzetésben van, s akik ellen irányozza szavát: les tyrans médiocres de l’absolutisme* (az abszolutizmus közép-szerű zsarnokai) – a beszéd egyébként Méray Tibor *Budapest (23 octobre 1956)*. Paris 1966. könyve előszavául is szolgál.

Fejtő így emlékezik, hogy Camus-nek 1956 budapesti eseményeiről: „semmit sem kellett elmagyaráznom, azonnal megértette a felkelés okait és céljait. Hányszor, de hányszor mondta el, hogy mennyire szenved közös tehetetlenségünkötől.”

Sartre elítélte a sztálinizmust, tiltakozott a maga módján a szovjet beavatkozás ellen, de továbbra is tagja maradt a kommunista befolyás alatt álló Comité national des écri-

vains-nek (írók nemzeti bizottsága). Sartre-t persze sok minden választotta el attól a francia kommunista sajtótól és azoktól az újságíróktól, akik „fasiszta puccsról” cikkeztek, elhatárolta magát az André Stil-típusú (egyébként a közepesnél gyengébb) zsurnalisztáktól, de nem értett egyet Aragonnal és Elsa Triolet-val sem, akik közel álltak a szovjet állásponthoz. Ugyanakkor Raymond Aron Párizsban 1962-ben kiadott *Paix et guerre entre les nations* című művében nemcsak a Szovjetuniót bírálta, hanem a nyugat magatartását, tétlenségét is a magyar 1956-tal kapcsolatban, egy 1965-ös esszéjében meg „az évszázad egyetlen antitotalitárius forradalmá”-nak nevezte a magyar felkelést, s hangsúlyozta, története, világa mily közel áll nemcsak a magyar, de ezúttal hangsúlyozottan magyar 1848-hoz. Érdekességképpen utalok arra, hogy Szabó Zoltán, mikor egy angliai szolidaritási gyűlést rekonstruál, Hugh Seton-Watson beszédét is közli. A történelmi hasonlóság az ő beszédében is fölbukkan, s így a forradalom részint távlatosabbá lesz, részint a jelen eseményeinek elmarasztalása történeti érvekkel támasztódik alá:

„Száz évvel ezelőtt (...) a magyarok fölkeltek 1848-ban, és ezt a fölkelést I. Miklós orosz cár csapatainak közbelépése tudta csak leverni. I. Miklós nagyjából a legreakciósabb cár volt azok közül a cárok közül, akik Oroszországban valaha is uralkodtak, és a bolsevisták és kommunisták mindig is reakciósként gyalázták őt, ám I. Miklós a magyarokkal szembeni magatartásában tiszteletreméltó úriemberként viselkedett, ha a maiakhoz hasonlítjuk. Az akasztásokat, amelyekre 1849-ben került sor, osztrákok és nem oroszok végezték, ámde ma, ma látjuk, hogy most hogyan viselkednek az oroszok!”

Ugyanezen a gyűlésen felolvasták Camus táviratát a gyűléshez, valamint Duhamel táviratát is. Camus-nek három írását magyarul az emigráns sajtó, a *Gloria victis* című kötet közölte, magyarországi újraközlése Bodri Ferencnek a *Forrásban* publikált *Camus és a magyarok 1956–1960.* című adatgazdag esszéje függelékében történt meg. Az első közlés Camus felhívása az ENSZ-hez (*Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez*), a második címe: *A magyarok vére*, eredetileg elhangzott Párizsban, 1957. október 23-án, a harmadik előszóként látott napvilágot a Nagy Imre Kék Könyvhöz 1958-ban. *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* a kötet főcíme, az utószót Fejtő Ferenc írta. A kötet (benne Camus megrendítő szavaival) több országban, több nyelven volt olvasható; németül Berlinben adták ki 1958-ban, Torontóban 1960-ban, London–New York helyjelöléssel 1959-ben angolul, spanyolul Mexikóban 1959-ben. „A magyar tragédiával – írja Camus – akkor is, most is bizonyos mértékben tehetetlenek voltunk és vagyunk. De nem teljesen. A befejezett tények elutasítása, a szív és elme riadója, az elhatározás, hogy a hazugságnak nem adunk polgárjogot, nem hagyjuk el az ártatlant, még ha meg is fojtották – ezek a megvalósítható cselekvés törvényei. Fogyatékosok bár, de mégis szükségesek, sőt szükségszerűek, mert felelnek a becstelennek, a történelminek mondott szükségszerűségnek.”

Ezzel az idézettel egyben visszautalok dolgozatom ama passzusaira, amelyek a nyugati értelmiség úttévesztéseit, tévelygéseit és számos rossz döntését a perspektívátlanságban, a szűkösen érzett cselekvési lehetőségekre reagálásban, valamint a válságtudat tévesnek bizonyuló értelmezésében jelölték meg. Amit még ehhez hozzá kell tennem, hogy ezzel párhuzamosan vagy ezt követőleg jelenik meg az értelmiségi gondolkodásban a messianisztikus elképzelés, a világ–megváltás igénye, amely viszont utópisztikus reménykedésben és messiás/vezér-várásban nyilatkozhat meg. A banalításban kimúló létezését tagadva nem egyszerűen a „veszélyesen élni” képzelet hangsúlyozódhat, hanem a banalításból,

a „privatizálásból” kilépés a társadalmi rend tagadásával együtt vezethet el az ideális állam jövőbeli megvalósíthatóságának eszméjéhez. Lényegében erre játszott rá az, aki Szovjet-Oroszország, majd a Szovjetunió messze nem ideális állapotát átmeneti nehézségnek, ugyanakkor a létre hozható utópia lehetőségének vélte. Annak ellenére, hogy az 1930-as évek koncepciói pereit, a sztálinizmus tényei nem pusztán a markánsan antikommunista sajtó híryanagában szerepeltek. A közös antifasiszta küzdelem, a második világháború elcsöndesítette, sőt, elnémította a kritikus gondokat (Koestler *Sötétség délben* vagy Orwell *Állatfarm* című regényeinek befogadástörténete e szempontból rendkívül tanulságos). A spanyol polgárháború eseményei, a be nem avatkozási politika egyfelől, a köztársasági oldal véres megosztottsága másfelől jelezték, hogy részint a nyugati demokráciák némileg értetlenül állnak szemben a totalitarizmusmal, részint totális diktatúra kiépítésével párhuzamosan számolnak le a diktatúra ágensei mindazokkal, akikről az „elhajlás” feltételezik. A második világháborút követő újrendezéskor szembekerültek egymással a szövetségesek, a nyugati értelmiség pedig a hidegháború és a vasfüggöny hétköznapi „élmény”-nyé válásakor lényegében a korábbi megosztottságot mutatta. Egy részük hagyta magát manipulálni az úgynevezett békemozgalomtól, az olykor egészen primitív Amerika-ellenességtől, s a polgári rend/kultúra egyelőre tartósan bizonyuló önértelmezési válságát azzal hitte feloldhatónak, hogy a látszólag meg- és elnyugtatóbb eszmeiséghez fordult, rosszabb esetben egy szovjet típusú „szocializmus”-ban gondolta megteremthetőnek az igazságosabb állami és társadalmi rendet. A Berlin–Poznań–Budapest városnevekkel jegyzett cáfolat csak ideig-óráig rendítette meg ennek az értelmiségnek hűségét a Szovjetunióhoz, a szélsőbaloldali mozgalmakhoz. Albert Camus és jónéhány társa nem ezt az utat járta. A párttagság közjátékát követően rövid idő alatt döbbsentette rá Camus regényével és értekezésével (a *Közöny* és a *Sziszifosz mítoszával*) reménybeli, majd valóságos olvasóit arra, amit korábban már Márai naplójegyzetéből idéztem: az egyes ember, a személyiség iránt érzett elkötelezettségére, a saját élet létrehozásának akarására, mint olyan gondolatra, amely összhangban van (nem a burzsoá társadalmi rend ideológiájával, hanem) a polgári szabadságjogokkal, amelyek egy elképzelt demokratikus szocializmusban talán megvalósíthatók. Camus munkásságának olyan epizódjára figyelmeztetnék, mint együttműködésére Arthur Koestlerrel, akivel együtt tiltakoztak a halálbüntetés ellen (itt most nem részletezem, hogy Camus nézeteinek formálódásában mennyi volt a Dosztojevskij-olvasmányok szerepe). De utalhatok arra is, hogy sosem békült meg a Franco-diktatúrával sem, és ebben a magatartásában nem az egykori kommunista párttagságának emléke dereng, hanem igen egyszerűen az a tény, hogy Spanyolországban diktatúra volt, az országra jellemző volt az emberi jogok megsértése, Franco győzelméhez, uralomra kerüléséhez Hitler Németországának és Mussolini Itáliájának hathatós segítsége is kellett (míg a nyugatiak be nem avatkozási politikája kedvezett a köztársaság ellenségeinek). Camus az 1950-es esztendő elején távolodott el Sartre-tól és körétől, s ez a távolságtartás lényegében 1956-ban is megmaradt, pedig akkor Sartre is azok közé tartozott, akik helytelenítették a szovjet magyarországi beavatkozását. Csakhogy – miként múlt az idő – Sartre ugyan nem vonta vissza a sztálinizmus bírálatát, de fokozatosan engedett kritikájának szigorából, 1957-ben már módosított álláspontján, például tudomásul vette, hogy színművét tovább játsszák a Szovjetunióban. Franciaország algériai háborúja s az anti-imperializmusnak nevezett Amerika-ellenesség a szovjet nézetekhez közelítette. Ugyan-

akkor Camus a tiltakozás, a „lázado ember” útját járta, ritka következetességgel állt ki a Szovjetunió politikájának áldozatai mellett, jóllehet a francia szélsőbalról nem egy méltatlan támadás érte, és Nobel-díja korántsem találkozott Franciaországban mindenütt tetszéssel. Egész munkásságát áthatotta a cselekvés esélyének latolgatása, mi történik akkor, ha valaki arra ébred, hogy átlátja léte abszurditását. A banalitássá sülyedt létezésből annak tudatára ébredés emelhet ki; majd később keresése az élhető életnek, a szolidaritás, szólni azok helyett, akiknek ez nem adatik meg. Egyhelyütt határozottan állítja Camus: ha egyáltalában valakinél a földön föllelhető az abszolút igazság, egészen bizonyosan nem azoknál és nem azoknál a pártoknál, akik/amelyek azt állítják, hogy a birtokában vannak. Szabadság nélkül nincsen szocializmus, az az akasztófák szabadsága.

Camus életművének kutatói több ízben világotottak rá arra, hogy a kelet-berlini munkásfelkelésben vagy az 1956-os magyar forradalomban sosem ellenforradalmi összeesküvést látott, éppen ellenkezőleg, egy kívánatos, tartós ellenállás kezdetét, amely „alulról” szerveződve minden totalitarianizmus ellen irányul. E forradalmak védelme miatt szélsőbaloldali kritikussai a burzsoá ideológia exponensének minősítették, de Camus-t ez sem tántorította el meggyőződésétől.

Még egy kérdés kívánczik e dolgotba. Az nevezetesen, hogy Camus-nek idézett több „politikai” állásfoglalása mennyire része az *írói* életműnek, regény- és novellaírói, drámai munkássága következik-e publicisztikájából (hogy értekezéseiből mennyire következik, és megfordítva, szépírói tevékenységének mily mértékben kiteljesítője értekező prózája, erről maga is többször írt), illetőleg – például a magyar forradalomról írt, rövidebb prózáját említve – hogyan illeszthető be a Nobel-díjas szerző oeuvre-jébe a politikai irodalmi tevékenység.

Amennyiben Camus életműve elemzésekor sort kerítünk annak az írói attitűdnek vizsgálatára, amely átlépve a műfaji határokon egyetlen gondolkodói magatartásról tanúskodik, nem annyira „elmélet” és „gyakorlat”, „bölcselet” és „irodalom” egymásba épülő projektumaira figyelhetünk, mint inkább arra, hogy a felvilágosodás kritikus örököséként a személyiség szabadság lehetőségeit mérlegelte egy olyan korszakban, amelyben sokfelől fenyegette veszély ezeket a lehetőségeket. Ugyanakkor a Camus-életmű felfogható úgy is, mint az írástudók felelősségéről és „árulásá”-ról indított 1920-as esztendő-képi vita újraírása, pontosabban átírása, nem konkretizálása, hanem összhangba hozása a bölcselet felől érkező késztetésekkel az egzisztenciára kérdezés „ügyében”. Camus nem volt szakfilozófus, nem is törekedett arra, hogy e téren akár Sartre-ral versenyre keljen. Ám az egzisztenciára kérdezés mindhárom regényének alapproblémája, a *Közönyé*, a *Pestisé* meg *A bukásé*. A leginkább a középsőként említett regényben vélt mindössze parabolát látni a kritika, a pestist azonosítva az említett „ordas eszmék”-kel, amelyek az ellenállást hívják ki, és amelynek elterjedése évadán mutatkozik meg igazán a cselekvés esélye. Az a szolidaritás-eszme, amely fölbukkan a *Pestis*ben, valamint az elbeszélésekben, a magyar forradalommal kapcsolatos megnyilatkozásokban is jelen van; ezek a megnyilatkozások fölfoghatók, mint tovább-mondásai a szépirodalmi alkotásoknak. Camus ezekben a cikkeken is íróként szól. *A magyarok vére* „egy végre egyesülő Európá”-t fest elénk, egyben a reményt, hogy a „kultúra”, „amely a szabad alkotás és szabad munka terméke” kibontakozhat a világban. Camus szolidaritásra hív föl, a magyar forradalommal, a szabadság eszméjével.